

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI KREATIV FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH AMALIY JARAYONINING TAHLILI

Abdrimov I.A.

*O'zbekiston respublikasi Ichki ishlar vazirligining Xorazm akademik litseyi
O'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari*

Tayanch so'zlar: kreativ fikrlash, abstrak fikrlash, ilmiy tahlil, sintez, divergent fikrlash, reproduktiv fikrlash, vizual-majoziy fikrlash, antinomiya.

Ключевые слова: креативное мышление, абстрактное мышление, научный анализ, синтез, дивергентное мышление, репродуктивное мышление, наглядно-образное мышление, антиномия.

Key words: creative thinking, abstract thinking, scientific analysis, synthesis, divergent thinking, reproductive thinking, visual-figurative thinking, antinomy.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilimlarini o'zlashtirish sifatini oshirish maktabning eng muhim vazifalaridan biridir. Ko'pgina o'qituvchilar uni amalga oshirishga o'quvchilarga qo'shimcha yuk tufayli emas, balki o'qitish shakllari va usullarini takomillashtirish orqali erishadilar. Ushbu muammoni hal qilishda o'qituvchilar va metodistlar ish jarayonida kreativ fikrlashlarni shakllantirish orqali yosh o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan qiziqishini rivojlantirishga katta ahamiyat berishadi.

Ta'limning dastlabki yillarida boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlari tufayli ular kreativ fikrlashlarni faol rivojlantiradilar. Xususan, rivojlanayotgan maqsadlarni hal qilish uchun quyidagi talablarga javob beradigan tizimda kreativ fikrlashni tizimli, maqsadli rivojlantirish va faollashtirish tashkil etiladi:

1) kognitiv vazifalar fanlararo asosda va shaxsning aqliy xususiyatlarini (xotira, e'tibor, fikrlash, tasavvur)rivojlantirishga hissa qo'shishi kerak;

2) vazifalar ularni taqdim etishning oqilona ketma-ketligini hisobga olgan holda tanlanishi kerak: reproduktiv, mavjud bilimlarni yangilashga qaratilgan, kognitiv faoliyatning umumlashtirilgan usullarini o'zlashtirishga qaratilgan

qisman qidiruvga, so'ngra o'rganilayotgan hodisalarni turli tomonlardan ko'rib chiqishga imkon beradigan kreativ narsalarga;

3) kognitiv va kreativ vazifalar tizimi fikrlashning ravonligini, ongning moslashuvchanligini, qiziquvchanlikni, farazlarni ilgari surish va ishlab chiqish qobiliyatini shakllantirishga olib kelishi kerak.

Asosiy qism. O'qituvchi bolalarda kreativ izlanishni keltirib chiqarishi kerak, bu ma'lum bir muammoni hal qilishda mavjud muammolar va o'z tajribalari o'rtasidagi ziddiyatni anglashdan iborat. O'quvchi yangi, ammo uning tajribasida mavjud bo'lmagan echim tizimini yaratish zarurati bilan duch keladi, ya'ni rejani yaratish.

Psixologik va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinf yoshida shaxsning rivojlanishida ma'lum yoshdagi bolalarning kreativ fikrlashlarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan ba'zi xususiyatlari ko'rinadi.

Boshlang'ich sinf yoshida bolalar rivojlanishning muhim ahamiyatga ega. Ularni aniqlash va ulardan samarali foydalanish yosh va ta'lim psixologiyasining asosiy vazifalaridan biridir. Bolaning maktabga kirishi bilan, ta'lim ta'siri ostida, uning barcha ongli jarayonlarini qayta qurish, kattalarga xos bo'lgan fazilatlarni egallash boshlanadi, chunki bolalar uchun yangi faoliyat va shaxslararo munosabatlar tizimiga kiritilgan. Bolaning barcha bilim jarayonlarining umumiy xususiyatlari ularning o'zboshimchaliklari, mahsuldorligi va barqarorligidir.

Bolada mavjud bo'lgan zaxiralardan mohirona foydalanish uchun bolalarni iloji boricha tezroq maktabda va uyda ishlashga moslashtirish, ularni o'rganishga o'rgatish, diqqatli, qat'iyatli bo'lish kerak. Maktabga kirish uchun bola o'zini o'zi boshqarish, mehnat qobiliyatlari va ko'nikmalarini, odamlar bilan muloqot qilish qobiliyatini, rol o'ynash xatti-harakatlarini etarlicha rivojlantirishi kerak.

Munozara. Boshlang'ich sinf yoshida kognitiv jarayonlarning asosiy insoniy xususiyatlari (diqqat, idrok, xotira, tasavvur, fikrlash va nutq) mustahkamlanadi va yanada rivojlanadi, ularning zarurati maktabga kirish bilan bog'liq [4, 231-b].

Bolalar bilan o'quv ishlarining dastlabki davrida, birinchi navbatda, ular eng rivojlangan bilim jarayonlarining tomonlariga tayanish kerak, albatta, qolganlarini parallel ravishda takomillashtirish zarurligini unutmasdan.

Bolada atrofdagi voqelikni idrok etishning bir turi ustunlik qilishi mumkin: amaliy, majoziy yoki mantiqiy. Idrokning rivojlanishi uning selektivligi, mazmunlilik, ob'ektivligi va idrok harakatlarining yuqori darajada shakllanishida namoyon bo'ladi. Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarda xotira juda yaxshi. Xotira asta-sekin o'zboshimchalik bilan amalga oshiriladi, mnemonika o'zlashtiriladi. 6 yoshdan 14 yoshgacha ular bir-biriga bog'liq bo'lmagan mantiqiy ma'lumot birliklari uchun mexanik xotirani faol rivojlantiradilar. Yosh o'quvchi qanchalik

katta bo'lsa, u ma'noli materialni ma'nosizlarga nisbatan yodlashning afzalliklariga ega bo'ladi.

Fikrlash bolalarning o'rganishi uchun xotiradan ham muhimroqdir. Maktabga kirishda u uchta asosiy shaklda ishlab chiqilishi va taqdim etilishi kerak: vizual-samarali, vizual-majoziy va og'zaki-mantiqiy. Biroq, amalda, biz ko'pincha muammolarni vizual-samarali rejada yaxshi hal qilish qobiliyatiga ega bo'lgan holda, bola bu vazifalar majoziy ma'noda ko'proq og'zaki-mantiqiy shaklda taqdim etilganda, ular bilan ishlashda katta qiyinchiliklarga duch keladigan vaziyatga duch kelamiz. Buning aksi ham sodir bo'ladi: bola oqilona fikr yuritishi, boy tasavvurga, majoziy xotiraga ega bo'lishi mumkin, ammo vosita qobiliyatlari va ko'nikmalarining etarli darajada rivojlanmaganligi sababli amaliy muammolarni muvaffaqiyatli hal qila olmaydi.

Maktabda o'qishning dastlabki uch-to'rt yilida bolalarning aqliy rivojlanishidagi taraqqiyot juda sezilarli. Vizual-samarali va elementar fikrlash tarzining hukmronligidan, kontseptsiyadan oldingi rivojlanish darajasidan va mantiqqa ojiz fikrlashdan boshlab, o'quvchi aniq tushunchalar darajasida og'zaki-mantiqiy fikrlashga ko'tariladi[5, 84-b].

L. S. Vigotskiy jarayondan oldingi fikrlashning ustunligi bilan, ohiri esa tushunchalarda operatsion fikrlashning ustunligi bilan. Xuddi shu yoshda bolalarning umumiy va maxsus qobiliyatlari juda yaxshi namoyon bo'ladi, bu ularning iqtidorini baholashga imkon beradi[4, 217-b].

Boshlang'ich sinf yoshi bolalarning aqliy rivojlanishi uchun katta imkoniyatlarni o'z ichiga oladi. Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar intellektning kompleks rivojlanishi bir necha xil yo'nalishlarda davom etadi:

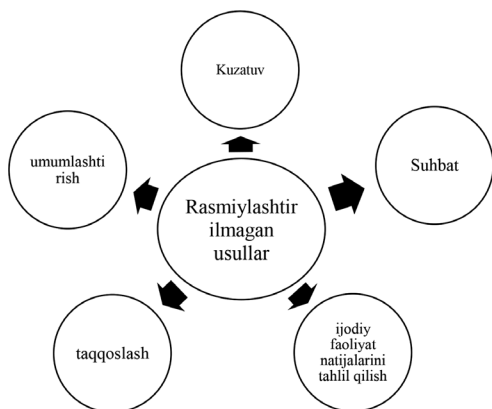
1. Nutqni fikrlash vositasi sifatida o'zlashtirish va faol foydalanish.
2. Fikrlashning barcha turlarini bir-biriga bog'lash va o'zaro boyitish ta'siri: vizual-samarali, vizual-majoziy va og'zaki-mantiqiy.
3. Intellektual jarayonda ikki bosqichni ajratish va nisbatan mustaqil rivojlanish:

ayyorgarlik bosqichi (muammoni hal qilish: uning shartlari tahlil qilinadi va reja ishlab chiqiladi);

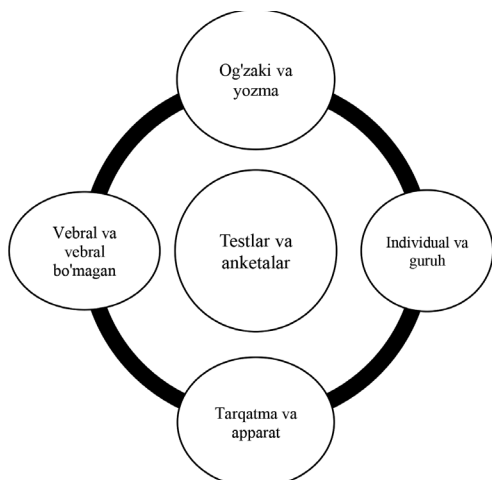
ijro bosqichi - bu rejani amalda amalga oshiradi.

Birinchi sinf o'quvchilari va ikkinchi sinf o'quvchilari vizual-samarali va vizual-majoziy fikrlashda ustunlik qiladilar, uchinchi va to'rtinchi sinf o'quvchilari esa og'zaki-mantiqiy va majoziy fikrlashga ko'proq tayanadilar va uchta rejadagi muammolarni teng ravishda muvaffaqiyatli hal qiladilar: amaliy, majoziy va og'zaki-mantiqiy (og'zaki).

Shunday qilib, boshlang'ich sinf yoshidagi bolaga xos bo'lgan to'rtta faoliyatning har biri: o'qitish, muloqot, o'yin va mehnat – uning rivojlanishi va

1-rasm. Rasmiylashtirilmagan usullar.

2 – rasm. Qat'iy rasmiylashtirilgan usullar

kreativ fikrlashlarini rivojlantirishda o'ziga xos funktsiyalarni bajaradi.

Asosiy tadqiqot usullari kuzatish va eksperimentdir. Kuzatish va tajriba ko'plab boshqa fanlarda qo'llaniladi va shuning uchun ularni umumiy ilmiy deb hisoblash mumkin. Ushbu usullardan tashqari, ijtimoiy fanlarga, shu jumladan psixologiya va pedagogikaga xos bo'lgan boshqa usullar ham qo'llaniladi va tadqiqot vazifalariga muvofiq uslubiy qoidalarning talablarini aniqlashtirish va amalga oshirishga imkon beradi. Bular quyidagi tadqiqot usullari: suhbat usuli, jarayon va faoliyat mahsulotlarini o'rganish usuli, so'rov usuli, sinov, baholash usuli va boshqalar. 1 va 2 - rasmlarda keltirilgan kreativlikni tashxislash usullarining ikkita asosiy turi mavjud.

Kreativ fikrlashlarni diagnostika qilish maqsadlari:

1. Kreativlikning boshlang'ich darajasini aniqlash.
2. Darslarni tashkil qilish.
3. Eng iqtidorli bolalarni aniqlash.
4. Qobiliyat tuzilishini aniqlash.

Diagnostika texnologiyasi quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

Cheklangan vaqt ichida butun bir guruh odamlarda fikrlashning ma'lum fazilatlarini shakllantirish darajasini baholashga imkon beradigan usullar (qobiliyatlarning boshlang'ich darajasini aniqlash, kurslarni tuzatish) standartlashtirilgan miqdoriy testlardir.

Muayyan shaxsning qobiliyatlari tuzilishini aniqlash, iqtidorli bolalar guruhini ajratib ko'rsatish uchun individuallashtirilgan sifatli usullar.

Kreativ fikrlashlarni o'rganish odatiy hayotiy vaziyatda amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir, bunda mavzu vazifalar mavzusi bo'yicha qo'shimcha ma'lumotlarga erkin kirish imkoniyatiga ega bo'lishi mumkin. Kreativ fikrlashlarni diagnostika qilish usullari sub'ektlarning yosh xususiyatlarini hisobga olishi kerak.

Insonning kreativ salohiyatini o'rganish uchun standartlashtirilgan testlardan foydalanishga asoslangan kreativlikni tashxislashning qat'iy rasmiylashtirilgan usullarini ishlab chiqishning boshlanishi ish deb hisoblanadi.

J. Guilford 50-yillarning boshlarida konvergent va divergent fikrlash toifalarini ishlab chiqqan va kreativlikning 16 ta kognitiv xususiyatlarini ajratib ko'rsatgan.

Intellektual testlar yordamida baholanmaydigan inson fazilatlariga e'tibor:

1. Tezlik-ma'lum bir vaqt ichida g'oyaning maksimal miqdorini ifodalash qobiliyati. Bundan tashqari, bu holda ularning sifati emas, balki ularning miqdori muhimdir.

2. Moslashuvchanlik-turli xil g'oyalarni ifoda etish qobiliyati.

3. Originallik-yangi nostandart g'oyalarni yaratish qobiliyati. Bu, shuningdek, umumiy qabul qilingan javoblarga mos kelmaydigan javoblarda ham namoyon bo'lishi mumkin.

4. Aniqlik-to'liqlik, takomillashtirish yoki o'z fikrlariga to'liq ko'rinish berish qobiliyati.

J. Guilford[1, 450-b] Intellektual kreativlik bilan bir qatorda mavjudligini e'lon qilgan va ularning psixologik mazmunini tavsiflagan, professor E. P. Torrens jahon psixologik amaliyotida kreativ fikrlashni o'lchash uchun eng yaxshi davlat tomonidan boshqariladigan vosita deb hisoblangan testni yaratdi[3, 154-b].

E. P. Torrensning kreativ mahsuldorligining o'n ikkita sinovi og'zaki, vizual va ovozli. Birinchisi og'zaki kreativ fikrlash, ikkinchisi vizual kreativ fikrlash, uchinchisi og'zaki – ovozli kreativ fikrlash deb belgilanadi. Sinov quyidagilarni baholashga imkon beradi: og'zaki kreativlik; majoziy kreativlik; individual kreativ fikrlashlar: ravonlik, moslashuvchanlik, o'ziga xoslik, muammoning mohiyatini ko'rish qobiliyati, stereotiplarga qarshi turish qobiliyati. Sinov maktabgacha yoshdan (5-6 yosh) boshlab kreativlikni tashxislash uchun mo'ljallangan. Murakkab variantlardan boshqa yosh guruhlarida (17-20 yoshgacha) foydalanish mumkin. E. P. Torrensning oldiga qo'ygan asosiy vazifasi ularning tabiiy murakkabligini aks ettiruvchi kreativ jarayonlar modelini olishdir.

Natijalar.Eksperimental amaliyot shuni ko'rsatdiki, test informatsion bo'lib, turli xil muammolarni, shu jumladan badiiy va kreativ fikrlashlarni diagnostika qilish sohasida hal qilishga imkon beradi. Torrens kreativ fikrlash testi turli xil variantlar va modifikatsiyalar imkoniyatini o'z ichiga oladi. So'nggi paytlarda ushbu testning turli xil moslashtirilgan modifikatsiyalari paydo bo'ldi.

Kreativ faoliyatning deyarli barcha nazariyalari ijodda hissiy omillar, sub'ektlarning jismoniy farovonligi, guruhdagi psixologik iqlim va hokazolarning muhim rolini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, kreativlik ko'rsatkichlari rivojlanayotgan ta'lim holatlariga sezgir. Sinovning ishonchliligiga ta'sir qiluvchi yana bir muhim omil-bu topshiriqlarni bajarishda sub'ektlarning motivatsiyasi,

chunki har qanday kreativlik katta energiya sarfini talab qiladi. Tashxis davomida bolalarning qiziqishini saqlab qolish kerak.

Ushbu omillarning ta'siri an'anaviy ravishda takroriy test bilan belgilanadigan testning past ishonchliligiga olib kelishi mumkin. Biroq, bu o'lchov protseduralari ma'lumotlarining ishonchsizligi yoki foydasizligini anglatmaydi. Sinovning hissiy, motivatsion va boshqa omillarga juda sezgir ekanligi, uni muayyan vaziyatlarda – eksperimental usullar va materiallarning ta'sirini, psixologik iqlim o'zgarishini, charchoqni va boshqalarni o'rganishda ayniqsa qimmatli qiladi. Shu bilan birga, sinov va ma'lumotlarni qayta ishlashning muayyan qoidalariga rioya qilgan holda testlarning yetarli darajada ishonchliligi eksperimental ravishda ko'rsatilgan.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchisining kreativ rivojlanishining ahamiyati, har qanday ta'lim muammosini hal qilishda uning qobiliyati, tashabbuskorlik, ixtiro, mustaqillik hamma uchun ma'lum. Kreativlik va o'qitish jarayonini o'zaro bog'lashda, odatda, kreativ shaxsning o'ziga xos xususiyatlari sifatida ajralib turadigan, barcha o'rganilgan fazilatlar va moyilliklarning paydo bo'lishi va rivojlanishiga hissa qo'shadigan sharoitlarni yaratish haqida suhbatlashish kerak. Maktab ishining samaradorligi o'quv jarayoni o'quvchilarning kreativ fikrlashlarini rivojlantirishni qay darajada ta'minlashi, ularni jamiyatda yashashga tayyorlashi bilan belgilanadi.

Birinchi vazifa bilan bog'liq holda quyidagi natijalar aniqlandi. Kreativlik bu inson sifatining individual xususiyatlari bo'lib, u turli xil kreativ faoliyatni amalga oshirish muvaffaqiyatini belgilaydi. Ular fikrlash va tasavvurning psixologik jarayonlariga asoslanadi, shuning uchun bolaning kreativ fikrlashlarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari samarali kreativ tasavvurni rivojlantirish va kreativlikni shakllantiradigan fikrlash fazilatlarini rivojlantirishdir. Bolaning kreativ va kreativ fikrlashlarini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlardan foydalanish kerak, chunki vaqt o'tishi bilan bu imkoniyatlar qaytarib bo'lmaydigan darajada yo'qoladi.

Ikkinchi vazifa bilan bog'liq holda, bolalarda kreativ fikrlashlarni rivojlantirishning turli usullari mavjudligi aniqlandi, ammo kreativ fikrlashlarni muvaffaqiyatli rivojlantirish faqat buning uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Guilford, J.P. (1950) Creativity. American Psychologist, 5, 444-454.
<http://dx.doi.org/10.1037/h0063487>
2. Khudoynazarov, E. (2023). Theoretical Foundations Of Growing Logical Thinking Of Elementary School Students. International Bulletin of Engineering and Technology, 3(5), 33-37.

3. Shaughnessy, M. F. (1998). An Interview with E. Paul Torrance: About Creativity. *Educational Psychology Review*, 10(4).
4. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л.С. Выготский. – М., 1967.
5. Талызина Н.Ф. Формирование творческой деятельности младших школьников / Н.Ф. Талызина. – М., 1988.
6. Худойназаров, Э. М. (2022). Синфдан ташқари ишлар ўқувчилар мантикий фикрлашини ривожлантириш омили сифатида: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.8.08.032>

РЕЗЮМЕ

Ma'lumki, ta'limning dastlabki yillarida boshlang'ich sinf yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlari tufayli ular kreativ fikrlashlarni faol rivojlantiradilar. Ta'limning ushbu bosqichi shu sababdan juda muhim. Mazkur maqolada kreativ fikrlash bo'yicha tadqiqotlar tahlili olib borilib ular asosida fikr va takliflar bayon etiladi. Kreativ fikrlashni rivojlantirish amaliy faoliyatining tahlili natijasida turli uslublar haqida batafsil ma'lumotlar yoritib beriladi.

РЕЗЮМЕ

Известно, что на первых годах обучения в силу психологических особенностей детей младшего школьного возраста у них активно развивается творческое мышление. Вот почему этот этап обучения так важен. В данной статье проведен анализ исследований творческого мышления и на их основе представлены мнения и предложения. В результате анализа практической деятельности по развитию творческого мышления выявляются подробные сведения о различных методах.

SUMMARY

It is known that in the first years of education, due to the psychological characteristics of primary school children, they actively develop creative thinking. This is why this stage of education is so important. In this article, an analysis of research on creative thinking is carried out and opinions and proposals are presented based on them. As a result of the analysis of the practical activities of developing creative thinking, detailed information about various methods is revealed.